

Доц. др Небојша Ранђеловић

**ЈЕДАН ПРОЈЕКТ ТЕРИТОРИЈАЛНЕ
АУТОНОМИЈЕ НА БАЛКАНУ У ВРЕМЕ
СТВАРАЊА ЕТНИЧКИХ ДРЖАВА**

UDK 325.85(497.17)"1902"

Рецензент: проф. др Зоран Радивојевић

Сажељак

Пројекат, који по препознатљивости своје садржине најпре може да нађе место у савременој гео-политичкој констелацији, сачињен је 1902. године од стране „Комитета за аутономију Македоније и Албаније“ и поднесен британском Министарству спољних послова. Њиме је у окружењу бујања етничких држава и умирања Отоманске империје била предвиђена најшира територијална аутономија четири провин-

ције, у које би прерасли већ постојећи вилајети (турске територијалне јединице), на северозападу тадашње Европске Турске. Овај Пројекат је због историјских и геополитичких околности био осуђен на пропаст, али је самом садржином и подређивањењем етничких принципа територијалним принципима и принципима испуњења стандарда, представљао значајан покушај реформи унутар Турске.

Кључне речи: Пројекат, Турска, силе, Албанија, Македонија, Стара Србија, Тракија, аутономија, протекторат.

Доц. др Небојша Ранђеловић¹

ЈЕДАН ПРОЈЕКТ ТЕРИТОРИЈАЛНЕ АУТОНОМИЈЕ НА БАЛКАНУ У ВРЕМЕ СТВАРАЊА ЕТНИЧКИХ ДРЖАВА

Чланак са оваквим насловом, у садашњем тренутку, могао би најпре да наведе на размишљање о својој актуелности и да упути на своје место у геополитичким часописима. Могао би да наговести и своју садржину која сублимира савремене идеолошке приступе одступања од принципа „крви и тла“ и пропагира атрибуте мултиетничког друштва и европског „melting pot-a“. Испод оваквог наслова, међутим, стоји анализа једног пројекта насталог 1902. године, који се тиче северних крајева, тада још увек, Европске Турске.

За правилно разумевање садржине и природе овог пројекта неопходно је најпре направити осврт на државно-правно и гео-политичко стање овог дела Европе тог времена. Уз све потресе и закулисне припреме за евентуални велики оружани сукоб у будућности, то је још увек Европа „Берлинског мира“ и „Тројецарског савеза“. То је Европа јаке Немачке са репутацијом доброг арбитра; Европа аустроугарског државног конгломерата са фактичким увећањем и добрим путем ка анексији Босне и формалним отеловљењем свог продора на Југ. То је и гео-стратешки простор Русије – жандарма Европе, у свој својој империјалној величини и са својим унутрашњим супротностима које наговештавају велике унутрашње потресе. То је и време последњег чина лаганог умирања Отоманске империје и њених покушаја државних реформи.

Сходно одредбама Берлинског уговора геополитичка доминација на Балкану отворила је врата Аустро-Угарској. Након окупације Босне и Херцеговине и постављања гарнизона на стратешким местима у Санџаку 1878. године, Аустро-Угарска је чинила све да номинални суверенитет Турске над овим областима остане у сваком смислу само формалност. Овакво деловање Хабсбуршке монархије било је само деоница пута ка формалној анексији

¹ Доцент Правног факултета у Нишу.

Босне и Херцеговине. На то је полагала пуно право, које је вукла из низа дипломатских аката и тајних конвенција. Пред руско-турски и други српско-турски рат склопљена је Тајна аустро-руско конвенција и Тајна будимпештанска конвенција као допуна прве (15. јануара 1877. године)² у којима су Русија и Аустро-Угарска, као две најзаинтересованије силе за турско наслеђе, склопиле споразум о будућем уређењу Балкана. Њима су подељене сфере утицаја и постигнута сагласност о окупацији Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске и њеној анексији у погодном тренутку. Овакав споразум, не са свим детаљима, али са смислом датим у текстовима конвенција, нашао је отеловљење у Берлинском уговору 1878. године. Дипломатски акти који су следили (углавном су то биле тајне конвенције) усмерени су били ка томе да се стање упостављено Берлинским конгресом осигура, али и да се осигурају интереси сила и у постојећим и у измењеним политичким околностима.³

Односи између Турске и Аустро-Угарске, створени новонасталим стањем, регулисани су посебним протоколима и Конвенцијом о Босни и Херцеговини.⁴ Турска, са нерешеним и нерешивим унутрашњим проблемима и јаловим покушајима реформи, није могла да се носи и са спољним притисцима који су означавали ход Босне и Херцеговине ка аустроугарској анексији. Увиђајући неопходну реформу царства, Турска је настојала да у спровођењу реформи прихвати многе стандарде које је наметала Европа, али са тежњом да се не наруши окосница функционисања државе устројене на принципима шеријатског права и да се не усталасају конзервативне снаге, окупљене првенствено око улеме. Те снаге су могле за собом да повуку огромне немире незадовољног муслиманског становништва, које се суочавало са губитком вековних привилегија у Отоманској империји. То је доводило Турску на средокрећу неспојивих нужности. На једној страни стајали су декрети Високе Порте, са наредбама које су садржале принципе једнакости свих вероисповести и народности, а на другој страни притисци конзервативних снага, па и акти који су садржали регулативу са феудалним па и племенским атрибутима. Тако на пример, у Декрету о реформама у вилајетима Румелије од 22. априла 1896. године садржане су одредбе о реорганизацији,

² Балкански уговорни односи 1876-1996, I том; извор: Grosse Politik, II, стр. 114-115.

³ Пример за то: (Тајни) Тројецарски савезни уговор Аустро-Угарске, Немачке и Русије од 18. јуна 1881. године; Уговор о тројном савезу између Немачке, Аустро-Угарске и Италије од 20. маја 1882. године, са додатком који се ограђује од непријатељства према Енглеској.

⁴ Јован Ристић, Дипломатска историја Србије, II стр. 314-319, Београд 1903.

инспекцији, судству и религији, јавном реду, образовању и пореском систему. Чињеница је да је овај декрет донет под притиском европских сила, првенствено Велике Британије и Русије (и њиховог интереса да појачавањем свог утицаја у Турској на рачун све веће доминације Аустро-Угарске и Немачке), али његова садржина говори о нужности реформи такве природе. У одељку „Судство и религија“ стоји: „Комисија за судске реформе проучиће и одредиће процедуру која треба да смањи формалности које утичу на кашњење судских грађанских спорова, кривичних поступака и изрицање казни“. Потом се одређују кратки рокови за обављање потребних формалности за грађење хришћанских цркава, а у одељку „Служба о јавном реду“ даје се дозвола за учешће немуслиманског становништва у жандармерији до 10%.⁵ Реформе управе и образовања дате су знатно шире и прописане још конкретније у акту Високе порте од 12. децембра 1902. године. Регрутовање и попуњавање органа јавног реда није више било утврђено на 10% немуслимана, већ тај број ничим није био ограничен. Судску функцију, по овом акту, могле су да врше само судије од каријере (предност се давала онима са правничким образовањем). Уз то се инсистирало на независности судства. У трећој глави овог акта стоји да ће у сваком месту вилајета, које има више од 50 кућа, бити отворене основне школе, које ће радити према програмима Министарства за јавно образовање. На другој страни Порте је настојала да примереним методима реши проблеме који су, као реликт прошлих времена, решавани правилима обичајног права и имали све атрибуте племенског друштва. Тако се у посебном Записнику од 6. децембра 1892. решава проблем крвне освете између црногорским и Портиним поданицима. У Записнику стоји: „И што се крви између Царско-Отоманских подајника вилајета Косовског и Књажевско Црногорских подајника округа Васојевичког и Колашинског, пристајемо, да се пребије једна за другу, као и ране, и да се бачи камен у воду. Да Пипере, које су побили Царско-Отомански подајници, плати Влада Црногорска, а сватове Колашинске, које су побили подајници Књажевско-Црногорски да плати влада Царско-Отоманска. У ово не улазе они Црногорски подајници, који су погинули приликом погибије сватова Колашинскијех, већ за њих се бача камен у воду као и за остале.“⁶

На таквом раскршћу савременог и традиционалног, ретроградног и реформског, Турска је, са унутрашњим нерешеним и нерешивим проблемима,

⁵ Балкански уговорни односи 1876-1996, I том; извор: Документација Македонија, стр. 403-404.

⁶ Ibid, стр. 211.

могла да буде само посматрач свог урушавања. Такав след догађаја условљавало је и њено окружење са свим својим одличјима и супротностима. Уз притиске сила, Турска се суочавала и са притиском хришћанских националних држава, стасалих у XIX веку на европском делу отоманске територије. Признавање њихове независности (Грчка, потом Србија и Црна Гора) и уједињења (Бугарска 1885) није значило окончање процеса њиховог државног конституисања, већ почетак експанзије територијалних и националних аспирација на рачун преосталих европских делова Турске. Уз принцип „крви и тла“, те аспирације су се темељиле и на принципима историјских права угашених пре више векова. Грчка је полагала право на Солун, у коме је од свих заједница било најмање грчког живља. Стара Србија (Косово и Метохија) могла је бити само српска, без озбиљнијег сагледавања албанског елемента, који је, током читавог века касније, био реметилачки фактор на тој територији. Словенско становништво у Македонији квалификовано је као српско, или бугарско, у зависности од тумачења државе претендента, или је сасвим негирано, ако се радило о грчким аспирацијама. Уз постојање аутохтоних ослободилачких покрета у Македонији, комитске чете, просветну и националну делатност подстицале су и организоване и државе претенденти. Уз уговоре о заједничкој национално-ослободилачкој делатности, каква је била Угодба између Краља Србије и Књаза Бугарске од 3. марта 1897. године,⁷ свака држава је имала и своју засебну, најчешће тајну делатност, која је ишла на турску штету, али и на штету суседних хришћанских држава.

У таквом геополитичком окружењу и са таквим државно-правним стањем Турска се суочила и са програмом, несвојственим за наведене тенденције и саме Турске и околних држава, а тако препознатљивим један век касније.

У времену непосредно пред Илинденски устанак деловала је „Македонско-Албанска лига“. Она је била нарочито ангажована у Лондону где је издавала лист „L' Autonomie“. „Комитет за аутономију Македоније и Албаније“ учествовао је у припреми документа који је понео назив Пројекат о аутономији Македоније, Албаније, Старе Србије и Одрине.⁸ Овај документ објављен је у гласилу „Македонско-Албанске лиге“ 10. маја 1902. године, а нешто више од годину дана касније поднет је британском министарству спољних послова. Садржина овог документа указује и на виђење трећег пута државно-правног

⁷ Архив СМИП, ПО, фасц. V, дос. I/12

⁸ L' Autonomie, 10.5.1902.

устројења овог дела тадашње Турске, који се није уклапао у принципе „крви и гла“, историјског наслеђа, нити у аспирације национални хришћанских држава у окружењу.

Пројектом се најпре предвиђа нови приступ територијалном организовању поменутих крајева. Шест вилајета (Солун, Битољ, Косово, Скадар и Јањина) требало је да се територијално устроје као четири нове провинције са називима: Албанија (вилајети Скадар и Јањина), Македонија (вилајети Битољ и Солун), Стара Србија (вилајет Косово) и Тракија (вилајет Одрин). Овим пројектом се, декларативно, суверенитет Султанов над овим провинцијама не доводи у питање. У члану 1. Пројекта стоји: „...Ове провинције ће остати под директном политичком и војном власти Његовог царског Величанства Султана, под условима административне аутономије.“ Али већ у трећем члану предвиђају се вишестука ограничења Султановог суверенитета. Спољне границе ових провинција, на копну и мору, биле би чуване од стране регуларне отоманске војске. Тиме су, међутим, дате не само територијалне, већ и фактичке границе простирања турског суверенитета. Надлежности Високе Порте у унутрашњој управи поменутих провинција сасвим су искључене. У истом члану предвиђа се да унутрашњи ред у свакој провинцији одржава мађународна полиција, потпомогнута од стране месне милиције. Инсистира се, при утврђивању састава домаће полиције и месне милиције, на вођењу рачуна о различитости поменутих провинција и о националном и религиозном саставу становништва. За регуларне турске трупе предвиђена су само ограничења. У пограничним зонама ове трупе не би могле да на било који начин узнемиравају локално становништво, нити да станују у њиховим кућама. Такође је забрањено свако задржавање трупа приликом проласка кроз ове крајеве.

Следећи чланови Пројекта именоване провинције дефинишу као протекторат у пуном смислу те речи. За одржавање унутрашње безбедности провинција предвиђено је именовање једног Високог комесара европског порекла, са временским мандатом од 3 године, који ће на располагању имати међународну полицију. Виски комесар био би одређен од стране шест великих сила. За сваку провинцију предвиђено је и именовање по једног генералног гувернера (такође европског порекла) за период од 5 година. Њихово именовање остављено је у надлежност Порте. И та надлежност, међутим, била је више декларативне природе, јер је за именовање гувернера била потребна претходна сагласност сила.

Цивилна управа, по слову Пројекта, требало је да буде поверена Европској комисији, којој би помагала домаћа делегација састављена од изабраних народних представника различите националности и религије. Предвиђено је да Комисија на организацији четири провинције ради у сагласности са отоманском Портом. Надлежности Комисије, међутим, казују да је сагласност Порте требало да буде форма, а да је стварна власт Комисје требало да буде суштина. У надлежности Комисије, са предвиђеним роковима, између осталог, било је и утврђивање граница између провинција, утврђивање права и дужности гувернера, административни, судски и финансијски режим у провинцијама. Оквир за поступање Комисије требало је да буде одлука међународне комисије која се 1880. године састала у Цариграду уз сагледавање религиозних слобода, слободе језика којим говори становништво у провинцијама и једнакости пред судским и административним властима.

Формална природа атрибута турске суверености (како је предвиђао члан 3. Пројекта) јасније је осликана одличјима одредби садржаних у члану 7. Пројекта. У циљу утврђивања аутономне управе у провинцијама и ради усавршавања нове организације било је предвиђено присуство међународног окупационог војног корпуса, који би био стављен на располагање Европској комисији. Под окриљем помоћи у успостављању цивилне власти била је предвиђена пуна војна окупација. „У том циљу – стоји у члану 7 Пројекта – формираће се један међународни окупациони корпус од 45.000 људи, подељен на 4 пешадијске и једну коњичку дивизију; њихов састав ће бити добровољно регрутован, имаће европске официре и биће под командом генерала из једне неутралне европске државе. Овај окупациони корпус издржаваће се о локалном трошку. Време трајања окупације зависиће од дужине рада Комисије и од потребе за одржавањем унутрашњег реда. Касније ће се редуцирати на половину и остаће под именом Међународна полиција а распоређиваће је високи комесар.“

Уз довођење окупационих снага предвиђено је и повлачање свих турских регуларних и нерегуларних војних формација (члан 8), осим оних које су предвиђене за обезбеђивање спољних граница. Са повлачењем турских војних формација и доласком окупационих снага непосредно је повезан и избор месне делегације поменуте у члану 6. Ова делегација, по слову пројекта, требало би да буде изабрана 15 дана након евакуације турске војске.

Пројектом је регулисано и питање међународних уговора који се тичу територија које би захватиле новостворене провинције (члан 10), права и обавезе

које се односе на железницу (члан 11) и питања јавног дуга и јавних финансија (члан 12).

Овај Пројекат, сачињен доловањем „Македонско-Албанске лиге“ и поднесен британском Министарству спољних послова, био је осуђен на пропаст због многих спољних и унутрашњих разлога. Поменути покушаји реформи у самој Турској, аспирације суседних држава, колективни и парцијални интереси великих сила, сви унутрашњи реметилачки фактори у Турској (од локалног и увезеног комитског деловања до реакције конзервативних кругова распоређених од врха до дна отоманске власти) представљали су онемогућавајуће околности за било какве озбиљне реформе.

Значај овог Пројекта, међутим, лежи у неким другим његовим одлицима. Пројект има ослободилачки, али не и етнички предзнак. Сачињен у време експанзије националних држава у непосредној околини, он садржи захтеве за најширом територијалном аутономијом, али је лишен етничке посебности. Њиме се инсистира на географским одредницама провинција, а етничка и религијска помешаност не поставља се као проблем, већ се инсистира на испуњењу стандарда и стварању услова за успостављање локалних самоуправних органа. Пут до тих услова требало је да буде окупација и међународни протекторат, што на први поглед може да делује као ограничавање слободе локалног становништва. Али се истовремено може поставити питање да ли постоји другачији пут на територији којој, кроз самосталну трансформацију власти, прети хаос изазван локалним парцијалним интересима. Оправдавајући разлози за поступке државно-правне трансформације провинција, предвиђене у Пројекту, могу се наћи у идентичним препознатљивим појавама на истом географском простору један век касније. У датом историјском тренутку, сходно утицају свих наведених фактора, овакв Пројекат најпре је могао да делује као политичка утопија. Оваплоћење његових идеја један век касније, пак, може да га стави у категорију визије.

Dr. Nebojša Ranđelović, LL.D

Assistant Professor

A PROJECT OF TERRITORIAL AUTONOMY IN THE BALKANS DURING THE CREATION OF ETHNIC STATES

Summary

Rather distinct by its contents, the project that can primarily find its place in the contemporary geo-political constellation was made in 1902 by the “Committee for the Autonomy of Macedonia and Albania”, and submitted to the British Foreign Office. In the surroundings characterized by the thriving of ethnic states and the dying of the Ottoman Empire, the Project envisaged the widest territorial autonomy of the four provinces which would have been formed by turning the existing Turkish territorial units (“vilayets”) in the southeastern parts of the European Turkey of the time into provinces. Due to the historical and geo-political circumstances, this Project was doomed to failure. However, by its contents and by the subordination of the ethnic principles to the territorial principles and the principles of the implementation of standards, it certainly represented a significant attempt to introduce reforms within Turkey.

Key words: Project, Turkey, powers, Albania, Macedonia, the Old Serbia, Thrace, autonomy, protectorate.